

PETRO VILEIŠIO RYŠIAI SU MARTYNU JANKUMI (1883–1894)

JONAS ANIČAS

Viešoji įstaiga Vileišių kolegija
Vokiečių g. 4/2, LT-2600 Vilnius
El. paštas: srtr@ktl.mii.lt

Nacionalinio atgimimo veikėjo Petro Vileišio šviečiamajoje veikloje svarbus vaidmuo teko Mažosios Lietuvos tautinio sąjūdžio veikėjui, spaustuvininkui ir leidėjui Martynui Jankui. 1883–1894 metų laikotarpiu M. Jankus išleido dalį P. Vileišio šviečiamųjų raštų (knygelių), kurių per knygnešius išplatino apie 15 000 egzempliorių. Jų produktyvus bendradarbiavimas, padėjęs brandinti lietuvių tautinio atgimimo sąjūdį, atsispindi P. Vileišio laiškuose M. Jankui, kurių originalai saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne ir Vilniaus universiteto profesoriaus Domo Kauno asmeninėje kolekcijoje. M. Jankaus laišakai P. Vileišiui mūsų dienų nepasiekė.

Reikšminiai žodžiai: Martynas Jankus, Petras Vileišis, Vaclovas Biržiška, Mažoji Lietuva, Rytų Prūsija, Rusijos imperija, lietuvių tautinis sąjūdis, aušrininkai, varpininkai, Bitėnai, lietuviškos spaudos draudimas, šviečiamasis darbas, knygnešiai, cenzūra.

Petro Vileišio bendradarbiavimas su spaustuvininku Martynu Jankumi lietuviškos spaudos draudimo sąlygomis leidžiant šviečiamąją literatūrą yra ryškus lietuvių tautinio atgimimo istorijos faktas. Straipsnio tikslas – pabandyti, kiek leidžia gana ribota šaltinių bazė, išsamiau nušviesti tą faktą: patikslinti P. Vileišio ir M. Jankaus bendradarbiavimo chronologines ribas; išanalizuoti ir apibendrinti duomenis apie M. Jankaus spaustuveje išspausdintus P. Vileišio raštus (knygelių pavadinimai, susirašinėjimas dėl jų spausdinimo, lėšų, platinimo ir kiti reikalai), aptarti kitus klausimus, kuriuos

P. Vileišis kėlė laiškuose M. Jankui; apibūdinti M. Jankaus ir P. Vileišio idėjinius ir asmeninius ryšius.

Vienintelis šio tyrimo šaltinis yra P. Vileišio laišakai M. Jankui. Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne saugomi 31 laiško originalai (pirmojo, antrojo ir 31-ojo laiško išlikę tik fragmentai). M. Jankaus laišakai P. Vileišiui mūsų dienų, deja, nepasiekė arba dar nesurasti. 1926 m. Lietuvos universiteto profesorius knygotyriminkas Vaclovas Biržiška 29 P. Vileišio laiškus paskelbė Humanitarinių mokslų fakulteto leidinyje „Tauta ir žodis“ [7]. Tais pačiais 1926 m. dienraštis

„Lietuva“ išspausdino Vaclovo Biržiškos straipsnį „Petras Vileišis ir Martynas Jankus“, kuriame pateikiama šių laiškų apžvalga [4]. Minint P. Vileišio gimimo 150 metų jubiliejų (2001 m.), jo laišakai M. Jankui buvo išspausdinti Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto parengtame ir 2004 m. išleistame leidinyje *Petro Vileišio rinktiniai raštai*. 2008 metų gegužę Kaune ardant medinio namo stogą netikėtai buvo atrasta nedidelė dalis M. Jankaus archyvo. Radinį įsigijo Vilniaus universiteto profesorius Domas Kaunas. Tarp dokumentų rasta ir 14 P. Vileišio laiškų M. Jankui. Taigi M. Jankaus ryšių su P. Vileišiu tyrimo šaltinių bazė netikėtai praplėtė – dabar ją sudaro 45 P. Vileišio laišakai. Kai kuriuos P. Vileišio laiškų faktus padeda nušviesti M. Jankaus knygų prekybos užrašų knyga, kurią jis tvarkė nuo 1887 m. gruodžio 6 d. iki 1903 m. balandžio 4 d. [8].

Itin reikšmingas P. Vileišio įnašas į lietuvių tautinį atgimimą buvo jo šviečiamasis darbas – mokslo, technikos, agronomijos, ekonomikos, visuotinės istorijos ir ypač Lietuvos istorijos žinių populiarinimas lietuvių visuomenėje XIX a. antrojoje pusėje–XX a. pradžioje. Iš negausios to meto lietuvių šviesuomenės, galima sakyti, jis vienintelis turėjo šiai misijai būtinas prielaidas: fundamentalų gamtamokslinį ir techninį išsilavinimą; jam buvo prieinama pasaulinė literatūra, nes mokėjo svetimų kalbų (graikų, lotynų, vokiečių, prancūzų, anglų, lenkų, rusų); pagaliau, pelninga geležinkelių ir tiltų inžinieriaus profesija garantavo reikalingas lėšas. P. Vileišio šviečiamieji raštai, knygnešių keliais plitę po visą Lietuvą, caro

žandarų persekiojami, pasiekdavo tuos, kam jie buvo skirti – kaimiečiams (pasak P. Vileišio, *gaspadoriams sodiečiams*), miestelėnams, daraktoriams, mokslo šviesos siekiantiems. Įvairiais keliais jie pasiekdavo ir po kitas šalis pasklidusius lietuvius. Tais raštais, kaip svarbiu lietuvių tautinio judėjimo reiškiniu, be abejonės, domėjosi ir šviesuomenė, mokslo žmonės [1].

Istoriografijoje ilgą laiką nebuvo tikslių duomenų apie P. Vileišio parengtus ir išleistus šviečiamąjį turinio raštus. Mykolas Biržiška tvirtino, kad ligi spaudos draudimo pabaigos per 20 metų savo lėšomis ir daugiausia nemokamai jis išleido apie 100 šviečiamąjį turinio knygelių [3]. Pats P. Vileišis atsiminimuose taip rašo: *Iš tų knygų maždaug 25 knygos buvo mano paties parašytos, o kitos man užsakant buvo sutaisytos mano prašomų žmonių, o paskui mano pinigais išleistos* [18]. V. Biržiška nustatė 59 jo parašytas ir išleistas knygeles: 50 – Mažojoje Lietuvoje, 5 – Amerikoje ir 4 – Peterburge [17].

Šio straipsnio autoriaus ir bibliografės Paulės Mikelininkaitės sudarytoje P. Vileišio bibliografijoje yra 79 pozicijos šviečiamųjų raštų (knygelių): 30 – originali kūryba, 34 – sekimai ir vertimai, 15 – parengtos jo paprašytų asmenų (dosniai atlygintų) ir jo lėšomis išleistos. Be to, periodinėje spaudoje („Aušra“, „Varpas“, „Tėvynės sargas“, „Nemuno sargas“, „Garsas“, „Ūkininkas“, „Vilniaus žinios“ ir kt.) išspausdinta per 80 P. Vileišio straipsnių, kurių didesnė dalis yra šviečiamąjį pobūdžio [2].

Pirmąją P. Vileišio nelegalią knygelę (po Peterburge keturių legaliai išleistų) *Trys*

pamokslai apie gaspadorystę dėl gaspadorių sodiečių 1883 m. išspausdino J. Albano ir K. Kubelkos spaustuvė Ragainėje, kur tais pačiais metais buvo pradėtas spausdinti „Aušros“ laikraštis. Vėliau P. Vileišis bendradarbiavo su Ragainės spaustuvinininku Jurgiu Mikšu, kurio spaustuvė 1885–1886 m. išspausdino keturias jo knygeles. Bendradarbiavimas nutrūko J. Mikšo spaustuvei bankrutavus [5].

Kada užsimezgė ryšiai tarp M. Jankaus ir P. Vileišio? V. Biržiška, tyrinėjęs P. Vileišio laiškus M. Jankui, į šį klausimą neatsakė. Jis rėmėsi leidinyje „Tauta ir žodis“ paskelbtais laiškais, kurių pirmasis datuojamas 1886 m. vasario 27 d., paskutinis – 1894 m. rugsėjo 4 d. Tiksliau atsakyti į šį klausimą padeda naujai atrasti P. Vileišio laišškai M. Jankui, kurių pirmasis datuojamas 1883 m. birželio 3 d. Iš laiško matyti, kad neakivaizdinė P. Vileišio pažintis su M. Jankumi yra gerokai pažengusi. Taigi formaliai galima tvirtinti, kad P. Vileišio ir M. Jankaus bendradarbiavimas truko vienuolika metų.

Susirašinėjimą su šiuo Mažosios Lietuvos visuomenės veikėju, spaustuvinininku ir leidyju P. Vileišis pradėjo gyvendamas Pinske (Baltarusijoje). Jis nuo 1883 m. kovo 18 d. buvo paskirtas tiesiamo Vilniaus–Rovno geležinkelio ruožo viršininku – pirmosios eilės darbų vykdytoju. Teko numatyti būsimą geležinkelio trasą, rengti kelio projektą, sunkiomis Polesės žemumos sąlygomis pilti geležinkelio pylimą. Per trejus metus, kai P. Vileišis ėjo ruožo viršininko pareigas, pelkėse buvo supiltas apie 20 kilometrų ilgio pylimas ir pastatytas tiltas per Pripetės upę.

Tačiau apie geležinkelio tiesimo darbus P. Vileišis laiškuose M. Jankui nė neužsimena. Vienintelė tema – lietuviškosios spaudos leidimo reikalai. P. Vileišis neabejoja M. Jankaus tautinėmis aspiracijomis, laiko jį vienminčiu, nuoširdžiai atsidavusiu lietuvių tautinio atgimimo idėjoms ir darbams. Pradėdamas laiškus šiltai kreipiasi: *Širdingas mano prieteliau, Mielas viengenti, Mielas vientauti, Širdingas broliau*, ir tik kartais – *Garbingas pone*. Viename laišku (1886 m. vasario 17 d.) atvirai išdėsto principinį M. Jankaus asmenybės vertinimą: *Už tą, jog Tamsta lietuvišką taip gini – tegul p. Dievs Tamstai padeda, aš gi už tą Tamstą laikysiu garbėj didžiausioj* [15].

Jau minėtas P. Vileišio laiškas, rašytas 1883 m. birželio 3 d., yra kupinas džiaugsmo, kad pradėtas leisti laikraštis „Aušra“. *Padėk, Dieve!* – sušunka P. Vileišis, rašo siunčiąs pinigų ir prašo laikraštį siuntinėti provizoriui Antanui Maldučiui į Maskvą, inžinieriui Vladislavui Stulginskiui – *per Lidą Vilniaus gubernijoje į Dziakovičių stotį*, ir jam, inžinieriui Petru Vileišiui, – į Vilniaus–Rovno geležinkelio ketvirto ruožo viršininko kontorą Pinske. Laiško pabaigoje prierašas: *J. Basanavičių prašau gražiai nuo manęs pasveikinti* [9]. Tai buvo padėkos ir pagarbos duoklė „Aušros“ redaktoriui. Beje, P. Vileišio minčių apie šį laikraštį buvo ir kituose jo laiškuose M. Jankui. Tai liudijo gilų „Aušros“ vaidmens lietuvių judėjimo brandinimui supratimą. Savo santykius su „Aušra“ P. Vileišis grindė ir kaip laikraščio bendradarbis, ir kaip mecenatas: rengė ir siuntinėjo publikacijas, rėmė pinigais. Kita

P. Vileišio santykių su „Aušra“ linija – siekimas suformuluoti konkrečią jos programą ir pakeisti taktiką. Matydamas „Aušros“ programos siaurumą, P. Vileišis siekė pakreipti ją nuo romantizmo į pozityvizmą, t. y. sukonkretinti lietuvių sąjūdžio gaires [11]. Sužinojęs apie „Aušros“ leidimui iškilusius sunkumus, laiške M. Jankui, rašytame 1887 m. sausio 11 d., P. Vileišis su nerimu klausė: *Ar išeina „Aušra“?* Deja, „Aušra“ jau nebegyvavo [16] (plačiau apie P. Vileišio santykius su „Aušra“ žr. [1, 205–214]).

Antrame laiške iš Pinsko, rašytame 1893 m. rugsėjo 5 d., P. Vileišis teiraujasi apie knygelės *Trys pamokslai apie gaspadorystę dėl gaspadorių sodiečių* spausdinimą. Susirūpinimas suprantamas, nes *Trys pamokslai* buvo, galima sakyti, pirmasis lietuviškas agromijos žinynas, gvildenantis žemdirbystės ir iš dalies gyvulininkystės klausimus. Informuoja siunčiąs 25 rublius knygelės *Pamokslai apie galvijų ir avelių auginimą ir gydymą jų nuo nekurių ligų* ir dar 25 rublius – knygelės *Sodas, apyniai ir bitės* leidimui [10].

1883 m. rudenį P. Vileišis komandiruojamas į Belgiją, kur turėjo patikrinti geležinkelių tiltams perkamo metalo kokybę. Vyksta per Varšuvą ir iš čia išsiunčia laišką M. Jankui, datuotą 1883 m. rugsėjo 13 d. Informuoja, kad Belgijoje ketinąs būti 5–6 savaites, nurodo adresą. Ir vėl susirūpinimo kupinas klausimas: *Aš godžiai norėčiau dasižinoti, kaip Tamstai eina spausdinti mano knygeles, t. y. mano rankraščius.* Teiraujasi, ar gavo iš Pinsko išsiųstus pinigus. Praneša, kad grįždamas ketina užvažiuoti į Ragainę, kad galėtų asmeniškai susipažinti

su M. Jankum. (Dera pažymėti, jog šaltiniuose nerasta duomenų, kurie liudytų, kad nagrinėjamu laikotarpiu P. Vileišis būtų asmeniškai susipažinęs su M. Jankumi). Labai prašo nusiųsti jam į Belgiją Volkelio kalbamokslį, t. y. kalbotyros (lingvistikos) vadovėlį. Pabrėžia: *Didei yra reikalingas trumpas ir aiškus kalbamokslis. Kokio raštininko – tai dėl manęs vis viena* [11].

Kalbamokslio reikalas paaiškėja iš laiško, rašyto 1883 m. spalio 10 d. Vėl prašo atsiųsti Volkelio kalbamokslį, kuris esąs labai reikalingas. Reikėtų ir Kuršaičio žodyno, bet jis esąs per didelis dėl siuntimo paštu. Turėta galvoje Frydricho Kuršaičio parengtas *Lietuvių kalbos žodynas* (D. 1: *Vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*, du tomai, 1870–1874; D. 2: *Lietuvių–vokiečių kalbų žodynas*, 1883) ir *Lietuvių kalbos gramatika* (1876, vokiečių kalba). Iš to matyti, kad P. Vileišis tuo metu buvo labai susirūpinęs savo lietuvių kalbos, ypač rašybos, žinių gilinimu. Tai lėmė ne tik siekimas tobulinti šviečiamųjų raštų kalbą, bet ir kovos už lietuviškos spaudos laisvę poreikiai: reikalaujant leisti spaudą lietuvišku raidynu buvo įrodinėjama, kad lietuviškas raidynas nėra identiškas *lotyniškai-lenkiškam* raidynui, kuris buvo uždraustas [12].

Tame pačiame laiške P. Vileišis teiraujasi, ar jau įkurta *Draugystė mokslų* ir rašo norįs prie jos prisidėti. Turėta galvoje Lietuvių kultūros draugija „Birutė“, kuri buvo įkurta kiek vėliau – 1885 m. vasario 15 d. Draugijos veikloje dalyvavo žymūs to meto kultūros veikėjai – pats M. Jankus, J. Basanavičius, Adalbertas Bezenbergeris, Enzys Jagomastas, Mečislovas Davainis-Silvestraitis, Janas

Boudoinas de Courtenay ir kt. P. Vileišis rėmė draugiją, jos naudai dedikavo rankraštį „Sodnas, apyniai ir bitės“, taip norėdamas padėti jai lėšomis [6].

Belgijoje P. Vileišis išbuvo apie penkis mėnesius. Grįžęs į Pinską rašo M. Jankui laišką, datuotą 1884 m. kovo 5 d. Prašo, kad „Aušra“ jam būtų siunčiama laikantis konspiracijos, *kad nepakliūtų į nereikalingas rankas*. Teiraujasi, ar gavo knygas, kurias P. Vileišis siuntęs iš Varšuvos [13]. 1884 m. balandžio 30 d. datuotame laiške rašo siunčiąs pinigų ir prašas nusiųsti po vieną egzempliorių M. Jankaus *Giesmių*, Miglovaros (Juozo Miliausko) eilėraščių knygelę ir Ignaco Kraszewskio poemą *Vitolio rauda* [14].

Tai paskutiniai P. Vileišio laišakai M. Jankui iš Pinsko. Baigus tiesti Vilniaus–Rovno geležinkelį ir paleidus juo traukinius, gauna paskyrimą į kitas pareigas ir laikinai apsistoja Peterburge. Iš čia parašo du laiškus M. Jankui: 1885 m. kovo 3 d. ir 1885 m. balandžio 15 d. Pirmame P. Vileišis konspiraciniais sumetimais prašo neviešinti jo pavardės: *negaliu leisti, kad mano vardas būtų žinomas...* Teiraujasi, ar knygelė *Sodnas, apyniai ir bitės* bus greitai spausdinama. Antrame – tarytum atsisveikina su M. Jankumi, nes knygelių spausdinimą buvo perėmęs J. Mikšas, tačiau pastarajam bankrutavus bendradarbiavimas su M. Jankum tęsėsi.

Nuo 1885 m. kovo 9 d. P. Vileišis – tiesiamo Samaros–Ufos geležinkelio ruožo viršininkas. Į jo ruožą įeina ir tiltas per Belajos upę. Belaja (baškiriškai Agizelė – didelė balta upė) žemiau Ufos – plati lygumų upė. Didelio 600 metrų ilgio tilto statyba truko keletą

metų. 1885 m. balandžio mėnesį P. Vileišis sukūrė šeimą – vedė bajoraitę Aliną Moščinskaitę. Jauna šeima apsigyveno Baškirijos centre Ufoje. Nuo Didžiosios ir Mažosios Lietuvos juos skyrė tūkstančiai kilometrų. Į Ragainę, vėliau Bitėnus pradėjo keliauti laišakai, pažymėti atgaliniu Ufos adresu. Jų išliko septyniolika – nuo 1886 m. vasario 27 d. iki 1890 m. gruodžio 15 d.

Pirmame laiške iš Ufos, datuotame 1886 m. vasario 27 d., P. Vileišis prašo išspausdinti knygelę *Mūsų žydai ir kaip nuomū turime gintiesi*. Joje plėtojama lietuviško verslo (prekybos) idėja. Būdamas korektiškas ir tolerantiškas kitų tautybių žmonėms, lietuvių ir žydų santykius P. Vileišis vertino verslininko požiūriu. Samprotavo apie tai, kaip lietuviai per laisvą ir sąžiningą konkurenciją galėtų įsitvirtinti prekyboje. Knygelę pasirašė Ramojaus slapyvardžiu. Kas paskatino vietoje jau žinomo Petro Nėrio slapyvardžio pasirinkti naują? V. Biržiška taip pakomentavo: *Vileišio noras slapyvardį pakeisti visai suprantamas – antisemitu jis nebuvo, bet matė žyduose konkurentą prekyboj ir pramonėj lietuviams, taigi neiškentėjo neparašęs. Kartu nepanorėjo, matyt, išigyti antisemito vardą ir užsispyręs prašo Jankaus „niekam neatidengti mano vardo – nenoriu, idant žinotų, kad tai aš parašiau“ [4].*

1887 m. pradžioje rašytame laiške (be datos) P. Vileišis papriekiaštavo M. Jankaus leidžiamam laikraščiu „Garsas“ dėl, jo manymu, pernelyg stiprios anticarinės retorikos. Mat P. Vileišis buvo nusistatęs prieš politinį radikalizmą ir pirmenybę teikė legalaus veikimo taktikai, ką jis ir darė

kovodamas už lietuviškosios spaudos laisvę. Todėl jis rašė M. Jankui: *Apie „Garsą“ Tamsta turėjai daug girdėti, vieni sako taip, kiti kitaip. Jeigut Tamsta daleisi, tada aš pasakysiu, jog nēr ko mums erzinti mūsų priešus – geriaus ir naudingiaus nešti lietuviams gryną peną, šviesą. Tegul priešas mislija, kad mes miegame – jiems tą bemislijant – mes dirbame, platindami šviesą <...>. Jeigut aš būčiau rėdytoju laikraščio, tai nei vienas barnių, nei vienas aštrus keikimas mūsų priešų nerastų vietos laikraštyje. Taip aš misliju, bet kaip toliaus daryti tai Tamstai pačiam prigul nutarti [7, 578–579].*

Tais pačiais 1887 m. P. Vileišis užsakė išleisti knygelę *Apgynimas triobų nuo ugnelės*. Autoriaus kūrybinio darbo virtuvėje buvo nusistovėjusi tokia tvarka: kad neatkreiptų carinės žvalgybos dėmesio, ranka rašytus rankraščius siųsdavo dalimis („arkužais“), nuorašų nepasilkdavo. Ši sykį atsitiko nenumatytas dalykas – su laišku, datuotu 1887 m. rugpjūčio 23 d., išsiųstas knygelės fragmentas adresato kažkodėl nepasiekė. Apie tai M. Jankus, matyt, informavo autorių. Laiške, datuotame 1887 m. spalio 7 d., P. Vileišis rašo: *Nėra ką daryti, jeigut Tamsta mano trečio arkužo apie apgynimą triobų nuo ugnelės neapturėjai. Tada prašau man atsiųsti pabaigą antro ir pradžią ketvirtą, idant galėčiau numatyti, kas buvo trečiame. Tą trečiąjį vėl surašysiu [7, 580].*

Laiške, datuotame 1887 m. spalio 11 d., P. Vileišis grįžta prie „Garso“ laikraščio. Dabar leidėją ir redaktorių M. Jankų jis griežtai bara už, jo nuomone, neprofesionaliai tvarkomą medžiagą. Rašo: *Argi Tamstai neteko matyti svetimtaucių laikraščių ir pasižiūrėti,*

kaip anie elgiasi? Reikia sekti anų parėdką. Aš turiu keletą rankraščių, maloniai su Tamsta pasidalinčiau, bet skurdu man žiūrėt, jog procė raštininko neatneš pritinkančios naudos tiktai dėl blogo „Garso“ materiolo įtalpinimo. Parėdko nėra ir talpinate – daleiskit pasakyti – visokius niekingus tautizimus. Su „Garsu“ šviesą neškite [7, 415–416]. V. Biržiška teigia: Šis „parėdko“ reikalavimas tiek spausdinant knygetes, tiek atsiskaitant, eina per visus Vileišio laiškus. Tačiau reikalavimas buvo statomas žmogui, kuris kaip tik visuose savo materialiniuose santykiuose pasižymėjo didžiausia netvarka – ne tiek dėl blogo noro, bet dėl būdo savybių, kurios ne kartą Jankų atvedė prie bankroto [4].

1887 m. spalio 23 d. P. Vileišis išsiuntė knygelės *Valsčiaus rėda ir sūdas* pirmą dalį. Knygelė buvo išspausdinta tiktai 1893 m. Dėl nežinomų priežasčių 1888 m. nebuvo susirašinėjama. 1889 m. gruodžio mėnesį P. Vileišis jau laukia išspausdinant knygelę *Kaip įgyti pinigų ir turtą*. Abi – Giedrio slapyvardžiu.

Iš 1889 m. gruodžio 28 d. P. Vileišio laiško M. Jankui matyti, kaip jam rūpėjo tų metų pradžioje Vinco Kudirkos pradėtas leisti „Varpas“: nusiskundė, kad negavo pirmųjų numerių, pranešė, kad siunčia pinigus už jo ir kitų tuo metu Tilžeje ir Ragainėje leidžiamų lietuviškų laikraščių prenumeratą. „Varpe“ buvo išspausdinta keletas P. Vileišio rašinių, skirtų humanitariniam švietimui. Vincui Kudirkai 1899 m. mirus ir pablogėjus „Varpo“ padėčiai, P. Vileišis savo lėšomis rėmė jo leidimą. Savo rašinius P. Vileišis publikavo ir kitame varpininkų leidinyje –

mėnesiniame „Ūkininko“ žurnale, kuris ėjo 1889–1905 m. Ragainėje ir Tilžėje.

Pasibaigus Samaros–Ufos geležinkelio tiesimo darbams, vėl keičiasi P. Vileišio darbovietė: nuo 1889 m. gegužės 20 d. jis skiriamas tiesiamo Ufos–Zlatousto geležinkelio ruožo viršininku, o nuo 1891 m. liepos 7 d., tais metais pradėjus tiesti Didįjį Sibiro geležinkelį, – Riazanės–Kazanės geležinkelio ruožo viršininku. 1890 m. gruodžio mėnesį Vileišiai išsikėlė iš Ufos ir kurį laiką gyveno Maskvoje. Iš čia 1891 m. rugpjūčio 8 d. išsiųstame laiške M. Jankui nurodo savo naują adresą: Tambovo gubernijos Sasovo kaimas. Iš laiško, datuoto 1892 m. gruodžio 20 d., matyti, jog tuo metu gyveno Simbirsko gubernijos Alatyrio mieste.

Nepaisant rūpesčių, susijusių su naujomis darbovietėmis, P. Vileišio kūrybinė veikla nemenkėja, jis ir toliau intensyviai susirašinėja su M. Jankumi. Laiške, datuotame 1890 m. sausio 12 d., priekaištauja M. Jankui ir kitiems lietuviškos spaudos leidėjams, kad jie, gaudami pinigus su knygų bei laikraščių užsakymais, juos blogai atlieka. Rašo: *Aš jau ne vieną lietuvių pažįstu, kuris ir norėtų sau knygas arba gazetas išsirašyti, bet to nedaro, sakydavo: kam gi leisti pinigų, kad už anuos nieko neapturėtų* [7, 417].

1890–1892 m. M. Jankus išleidžia šiuos P. Vileišio kūrinius: *Dainų knygelė* (išėjo 1893 m.), *Graži vaikų knygelė*; *Karvės ir pienas*; *Už ką mes lenkams turime būti dėkingi arba nedėkingi*. M. Jankui 1892 m. laikinai netekus spaustuvės, P. Vileišis siūlo jo kūrinius spausdinti pas Otto von Mauderodę ir tam tikslui siunčia pinigų: 1892 m. rugsėjo

16 d. – 30 rublių, 1892 m. spalio 30 d. – vėl 30 rublių, 1892 m. gruodžio 20 d. – vėl 30 rublių, 1893 m. sausio 23 d. – 100 rublių. Buvo išleista: 1893 m. – *Praeitė Vilniaus ir jo pirmbuvusios akademijos*; *Apie arklius*; *Anekdotai, išsitarimai ir patarlės iš gyvenimo senovės grekonų ir rymijonų*; 1894 m. – *Gražūs pamokinimai*; *Plunksnos abrozdeliai* [7, 418–421].

M. Jankus ne tik spausdino, bet ir platino P. Vileišio raštus. V. Biržiška, 1926 m. paskelbęs M. Jankaus knygų prekybos užrašus, leidėjo tvarkytus nuo 1888 iki 1903 metų, apskaičiavo, kad per 13 metų M. Jankus pardavė apie 15 tūkst. egzempliorių įvairių P. Vileišio knygelių. Tarp daugiau nei 200 pavadinimų knygų, kurias iš M. Jankaus pirko įvairūs asmenys, minima apie dvidešimt P. Vileišio knygelių, surašyti jas pirkę asmenys, pirkimo data, egzempliorių skaičius ir sumokėtų pinigų suma. Daugiausia parduota šių: *Karvės ir pienas* – 3141 egz., *Apie arklius* – 1523 egz., *Valsčiaus rėda ir sūdas* – 1242 egz., *Anekdotai, išsitarimai ir patarlės iš gyvenimo senovės grekonų ir rymijonų* – 1174 egz., *Trys pamokslai apie gaspadorystę dėl gaspadorių sodiečių* – 1102 egz., *Gražūs pamokinimai* – 1070 egz. Užrašuose minimi ne tik žmonės, pirkę P. Vileišio knygeles, bet nurodyti ir miestai, miesteliai bei kaimai, iš kur jie atvyko pas M. Jankų. Antai keletą kartų minimas žymus knygnešys Bieliakas (Jurgis Bielinis) nuo Biržų, taip pat Kazimieras Cerplinskas iš Pumpėnų, Antanas Mendelis iš Šiaulių, Petras Tamošiūnas iš Salamiesčio, Jonas Kulikauskas iš Kupiškio, Gronau iš Klaipėdos, Jokūbas Žylė iš Palangos,

Konstantinas Norkus iš Mosėdžio, Pranciškus Tilvikas iš Kartenos, Marcelinas Norkus iš Kauno, Vincas Koženauskas iš Raseinių, Antanas Jocis iš Švėkšnos, Jonas Lukošius iš Ariogalos, Viktoras Grinkus iš Krakių, Vincas Danisevičius iš Virbalio. Kai kurie knygnešiai užrašyti slapyvardžiais (Žydelis, Žemaitis, Amerikontas ir kt.), nenurodytos vietos, iš kur atvykę [8].

Kelti klausimą apie idealizmo ir komercijos santykį P. Vileišio ir M. Jankaus bendradarbiavime paskatino du priešpaskutiniai P. Vileišio laišakai M. Jankui: 1893 m. rugpjūčio 26 d. ir 1893 m. rugpjūčio 31 d. Tuose laišukuose P. Vileišis netikėtai prašneko kaip tikras komersantas. Jis pareikalavo nepardavinėti jo knygelių pernelyg pigiai ir net nustatė pastovias kainas: iki 10 puslapių – 5 kap., iki 20 – 10 kap., iki 35 – 15 kap., iki 50 – 20 kap., iki 70 – 25 kap. ir t. t. Rašė: *Ant kitokios kainos nesutinku. Kas nenori tegul neperka. Kitaip prašau neparduoti. Tik perkupčiams, imantiems urmu, sutinkąs taisyti 25 proc. nuolaidą. Kartu praneša, kad pelnas iš knygų pardavimo bus dalijamas į tris dalis, kurių viena bus M. Jankaus, o dvi – P. Vileišio* [7, 420].

Ką reiškė šie P. Vileišio reikalavimai? Ar tai buvo vaikymasis pelno? V. Biržiška taip atsako: *Turint galvoj, kad galų gale jisai visas tas knygeles kitiems padovanojo, tenka prileisti, jog jis norėjo, kad knygų spausdinimas ir platinimas neliktų vien labdarybe, kad knygų prekybos pamate būtų ir komerciniai apskaitymai* [4].

Deja, M. Jankus praskolintą spaustuvę turėjo parduoti. Bendradarbiavimas nutrūko. 1894 m. rugsėjo 4 d. laiške P. Vileišis praneša M. Jankui, kad siunčiaš dar 50 rublių *dėl rokundos atlyginimo* ir dovanojąs jam visas jo spaustuvės išleistas knygeles, tačiau su viena sąlyga: kiekvienos knygelės 150 egzempliorių jis turįs savo vardu perduoti Noveskiui (Petruui Mikolainiui – publicistui leidėjui, su kuriuo P. Vileišis bendradarbiavo nutrūkus ryšiams su M. Jankumi) ir „Varpo“, „Ūkininko“ bei „Apžvalgos“ redakcijoms [7, 421]. P. Vileišiui teko kreiptis į Tilžės spaustuvininką Otto von Mauderodę ir tuo pačiu metu ieškoti kitų kelių šviečiamiesiems raštams leisti.

Taigi, sprendžiant iš šaltiniuose išlikusių duomenų, vienuolika metų P. Vileišis korespondavo su Mažosios Lietuvos visuomenės veikėju, spaustuvininku ir leidėju M. Jankumi. Nors M. Jankaus laišakai P. Vileišiui neišliko, tačiau galima tvirtinti, jog tai buvo abipusis bendradarbiavimas lietuvių tautinio atgimimo labui. M. Jankus išleido ir platino nemažą dalį P. Vileišio šviečiamųjų raštų. Tie raštai, knygnešių keliais sklidę po Didžiąją Lietuvą, brutalaus lietuviškosios spaudos draudimo sąlygomis skatino ekonominę ir kultūrinę lietuvių visuomenės pažangą, stiprino už laisvę kovojančios tautos konsolidacijos procesą. Istorinės atminties apie šį faktą atgaivinimas ne tik padeda geriau įsigilinti į lietuvių tautinio atgimimo istoriją, bet ir teikia dvasinio peno brandinant tautines ir demokratines žmogaus ir piliečio vertybes.

NUORODOS

1. ANIČAS, Jonas. *Petras Vileišis, 1851–1926*. Vilnius: Alma littera, 2001.
2. ANIČAS, Jonas; MIKELINSKAITĖ, Paulė. *Petras, Antanas, Jonas Vileišiai*: bibliografijos. Vilnius: Danieliaus leidykla, 2004, p. 7–24.
3. BIRŽIŠKA, Mykolas. *Lietuvių tautos kelias į naują gyvenimą*. T. 2: Atbundanti tauta – darbai, žygiai ir veikėjai. Los Angeles, 1953, p. 100.
4. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Petras Vileišis ir Martynas Jankus. *Lietuva*, 1926, rugs. 3, nr. 198.
5. KAUNAS, Domas. *Aušrininkas: Tautinio atgimimo spaudos kūrėjas Jurgis Mikšas*. Vilnius, 1996, p. 98.
6. KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos bibliotekos (iki 1940 metų)*. Vilnius, 1987, p. 94.
7. Martyno Jankaus laiškų archyvas: 26) Petras Vileišis – M. Jankui. *Tauta ir žodis*, 1926, t. 4, p. 414–421.
8. Martyno Jankaus knygų prekybos užrašai: 1887 m. gruodžio 6 d.–1903 m. balandžio 4 d. *Tauta ir žodis*, 1926, t. 4, p. 316–396.
9. *Petro Vileišio laiškas M. Jankui*. Pinskas, 1883 m. birželio 3 d. Domo Kauno asmeninė kolekcija (toliau – DKAK).
10. *Petro Vileišio laiškas M. Jankui*. Pinskas, 1883 m. rugsėjo 5 d. DKAK.
11. *Petro Vileišio laiškas M. Jankui*. Varšuva, 1883 m. rugsėjo 13 d. DKAK.
12. *Petro Vileišio laiškas M. Jankui*. Belgija, 1883 m. spalio 9 d. DKAK.
13. *Petro Vileišio laiškas M. Jankui*. Pinskas, 1884 m. kovo 5 d. DKAK.
14. *Petro Vileišio laiškas M. Jankui*. Pinskas, 1884 m. balandžio 30 d. DKAK.
15. *Petro Vileišio laiškas M. Jankui*. Ufa, 1886 m. vasario 17 d. DKAK.
16. *Petro Vileišio laiškas M. Jankui*. 1887 m. sausio 11 d. (vieta nenurodyta). DKAK.
17. *Petras Vileišis – didysis švietėjas. Jaunoji Lietuva*, 1936, nr. 67, p. 426.
18. VILEIŠIS, Petras. Mano laike 33 metų darbų dėl lietuvių spaudos atsikinimui. *Lietuva*, 1925, lapkr. 6, nr. 250–252.

PETRAS VILEIŠIS RELATIONS WITH MARTYNAS JANKUS (1883–1894)

JONAS ANIČAS

Abstract

Petras Vileišis was a prominent figure in the history of Lithuania in late 19th and early 20th century. Particular role in his educational activities belongs to Martynas Jankus – a printer, publisher and cultural worker of national movement of Lithuania Minor. In 1883–1894 M. Jankus published the greater part of educational books and booklets written by P. Vileišis, all in all about 15 000 copies. They were distributed in towns and villages by covert book

hawkers. Productive cooperation of these two distinguished personalities helped to mature the movement of national rebirth of Lithuania. This is evident from Petras Vileišis letters to Martynas Jankus, which are in the custody of the Manuscript Department of the Library of Vilnius University. Unfortunately the fate of Martynas Jankus letters to Petras Vileišis is not known.

Įteikta 2008 m. gruodžio mėn.